Qabul qilindi: 14-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 29-oktabr 2026-yil

DUNYO TILLARINING TASNIFI VA UNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI

Abdullayeva Dilnavoz Rustamjon qizi

Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

Filologiya fakulteti KLA-AU-24-guruh talabasi

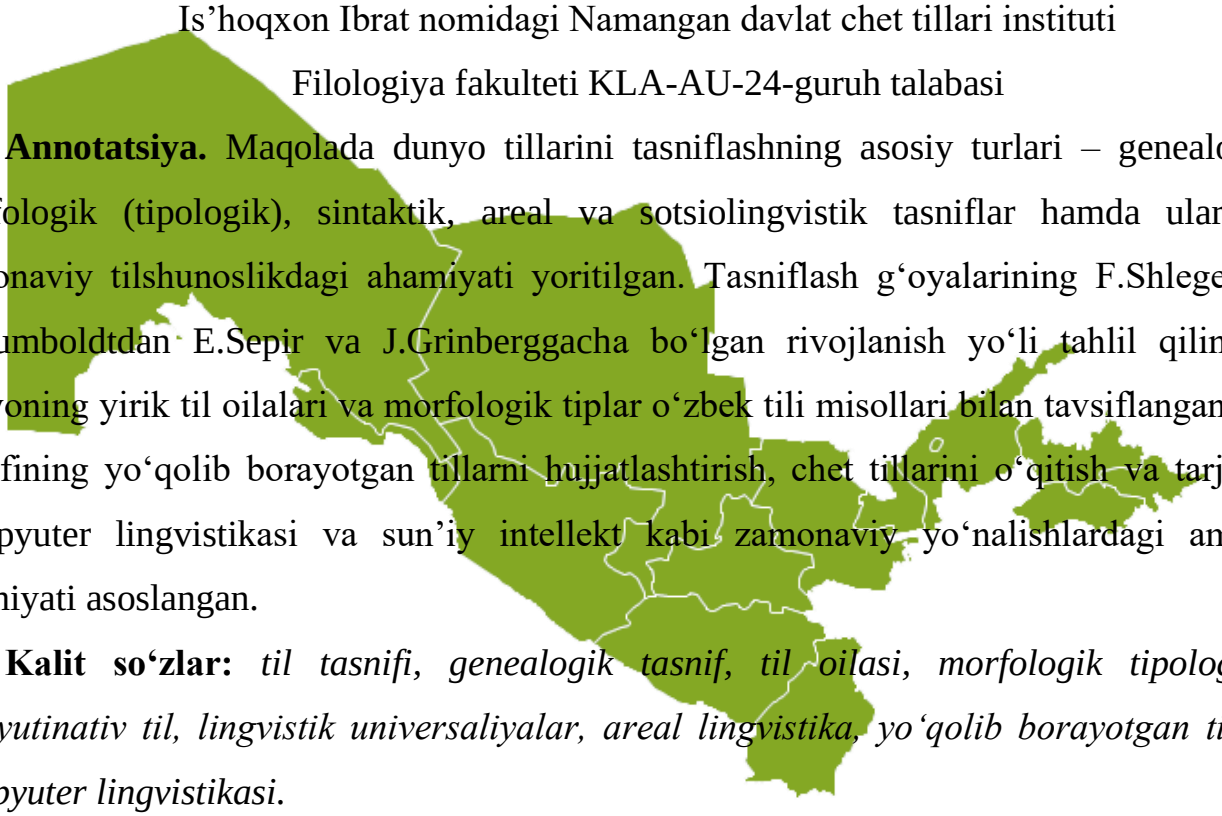

Annotatsiya. Maqolada dunyo tillarini tasniflashning asosiy turlari – genealogik, morfologik (tipologik), sintaktik, areal va sotsiolingvistik tasniflar hamda ularning zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati yoritilgan. Tasniflash g‘oyalarining F.Shlegel va V.Gumboldtdan E.Sepir va J.Grinberggacha bo‘lgan rivojlanish yo‘li tahlil qilingan, dunyoning yirik til oilalari va morfologik tiplar o‘zbek tili misollari bilan tavsiflangan. Til tasnifining yo‘qolib borayotgan tillarni hujjatlashtirish, chet tillarini o‘qitish va tarjima, kompyuter lingvistikasi va sun’iy intellekt kabi zamonaviy yo‘nalishlardagi amaliy ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: *til tasnifi, genealogik tasnif, til oilasi, morfologik tipologiya, agglyutinativ til, lingvistik universaliyalar, areal lingvistika, yo‘qolib borayotgan tillar, kompyuter lingvistikasi.*

Аннотация. В статье освещаются основные виды классификации языков мира – генеалогическая, морфологическая (типологическая), синтаксическая, ареальная и социолингвистическая, а также их значение в современном языкознании. Проанализирован путь развития идей классификации от Ф.Шлегеля и В.Гумбольдта до Э.Сепира и Дж. Гринберга, крупнейшие языковые семьи мира и морфологические типы описаны с привлечением примеров из узбекского языка. Обосновано практическое значение классификации языков в таких современных направлениях, как документирование исчезающих языков, обучение иностранным языкам и перевод, компьютерная лингвистика и искусственный интеллект.

Ключевые слова: *классификация языков, генеалогическая классификация, языковая семья, морфологическая типология, агглютинативный язык, лингвистические универсалии, ареальная лингвистика, исчезающие языки, компьютерная лингвистика.*

Abstract. The article covers the main types of classification of the world’s languages – genealogical, morphological (typological), syntactic, areal and sociolinguistic – and their significance in modern linguistics. The development of classification ideas from F.Schlegel and W.von Humboldt to E.Sapir and J.Greenberg is analyzed, and the major language families of the world and morphological types are described with examples from Uzbek. The practical significance of language classification is substantiated for such modern fields as documenting endangered languages, foreign language teaching and translation, computational linguistics and artificial intelligence.

Keywords: *language classification, genealogical classification, language family, morphological typology, agglutinative language, linguistic universals, areal linguistics, endangered languages, computational linguistics.*

Kirish. Yer yuzida bugungi kunda yetti mingdan ortiq tirik til mavjud bo‘lib, ular so‘zlovchilar soni, tarqalish hududi, tarixi va grammatik tuzilishi jihatidan bir-biridan keskin farq qiladi. Bunday rang-baranglikni ilmiy o‘rganish uchun tillarni muayyan belgilar asosida guruhlash, ya’ni tasniflash zarur. Til tasnifi tilshunoslikning eng qadimiy va ayni paytda eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, u tillarning kelib chiqishi, o‘zaro aloqalari va tuzilishidagi umumiy qonuniyatlarni aniqlash imkonini beradi.

O‘zbekistonda o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini oshirish bilan bir qatorda xorijiy tillarni o‘rganish va tilshunoslik fanini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda [1]. O‘zbek tilining turkiy tillar oilasidagi o‘rni, uning tipologik xususiyatlari va boshqa tillar bilan qiyosiy tahlili nafaqat nazariy, balki chet tillarini o‘qitish, tarjima va zamonaviy til texnologiyalari uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Tillarni ilmiy tasniflash g‘oyalari XIX asr boshida shakllandi. F.Shlegel tillarni “flektiv” va “affiksli” tillarga ajratib, morfologik tasnifga asos solgan [2]. V.fon Gumboldt

bu tasnifni rivojlantirib, o‘zakli (amorf), agglyutinativ, flektiv va inkorporatsiyalovchi tillarni ajratgan hamda tilni xalq ruhining ifodasi sifatida talqin etgan [3]. XX asrda E.Sepir morfologik tasnifni bir necha mezon asosida qurishni taklif etib, tillarni tushunchalarni ifodalash usuli va so‘z tuzilishining murakkabligi bo‘yicha tavsiflagan [4]. J.Grinberg esa ko‘plab tillar materiali asosida so‘z tartibiga oid lingvistik universaliyalarni aniqlab, zamonaviy tipologiyaga asos solgan [5]. B.Komri lingvistik universaliyalar va tipologiyaning nazariy asoslarini tizimlashtirgan [6].

Genealogik tasnif qiyosiy-tarixiy tilshunoslik doirasida rivojlangan bo‘lib, uning metodologik asoslari L.Kempbell tomonidan batafsil yoritilgan [7]. Turkiy tillar tasnifi N.A.Baskakov ishlarida ishlab chiqilgan [8]. Bugungi kunda dunyo tillari haqidagi ma’lumotlar Ethnologue [9] va “Til tuzilmalarining jahon atlasi” (WALS) [10] kabi yirik ma’lumotlar bazalarida jamlangan. YUNESKO ning yo‘qolib borayotgan tillar atlasi [11] va kompyuter lingvistikasidagi til xilma-xilligiga oid tadqiqotlar [12] esa til tasnifining amaliy ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – dunyo tillarini tasniflashning asosiy turlarini tizimlashtirish, ularni o‘zbek tili misolida tavsiflash va til tasnifining zamonaviy tilshunoslikdagi nazariy hamda amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida tasniflash nazariyalarining rivojlanishi o‘rganildi. Tillarning genealogik mansubligi va tipologik xususiyatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar Ethnologue [9] va WALS [10] ma’lumotlar bazalari asosida tahlil qilindi. Morfologik tiplarni tavsiflashda o‘zbek, ingliz, rus, xitoy va boshqa tillardan olingan misollar qiyosiy tahlil qilindi. Atamalarni qo‘llashda o‘zbek tilshunosligidagi an’anaviy atamalarga tayanildi [13].

Natijalar. Tahlil natijasida dunyo tillarini tasniflashning beshta asosiy turi ajratildi: genealogik, morfologik, sintaktik (so‘z tartibiga ko‘ra), areal va sotsiolingvistik tasniflar. Ularning har biri tillarni turli belgilar asosida guruhlaydi va turli ilmiy hamda amaliy vazifalarni hal etadi.

Genealogik tasnif tillarni kelib chiqishi, ya’ni umumiy bobo tilga ega bo‘lishi asosida oila, tarmoq va guruhlarga ajratadi. Tillarning qarindoshligi tasodifiy o‘xshashlik bilan emas, balki tovush, morfologiya va asosiy leksikadagi muntazam muvofiqliklar orqali isbotlanadi [7]. Dunyoning yirik til oilalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Dunyoning yirik til oilalari

Til oilasi	Til namunalari	Asosiy tarqalish hududi
Hind-Yevropa	Ingliz, nemis, rus, fransuz, ispan, hind, fors, tojik	Yevropa, Janubiy va G‘arbiy Osiyo, Amerika
Xitoy-Tibet	Xitoy, tibet, birma	Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo
Niger-Kongo	Suaxili, yoruba, igbo, zulu	Afrikaning Saxroi Kabirdan janubiy qismi
Afroosiyo	Arab, ivrit, amhar, hausa	Shimoliy Afrika, Yaqin Sharq
Avstroneziya	Indonez, malay, tagal, maori	Janubi-Sharqiy Osiyo, Okeaniya, Madagaskar
Turkiy	O‘zbek, turk, qozoq, ozarbayjon, turkman, qirg‘iz, tatar, uyg‘ur	Markaziy Osiyo, Kichik Osiyo, Volgabo‘yi, Sibir
Ural	Fin, eston, venger	Shimoliy va Sharqiy Yevropa, G‘arbiy Sibir
Dravid	Tamil, telugu, kannada, malayalam	Janubiy Hindiston

O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, N.A.Baskakov tasnifiga ko‘ra uning qarluq guruhiga kiradi; bu guruhga yangi uyg‘ur tili ham mansub [8]. Ilgari turkiy, mo‘g‘ul va tungus-manjur tillarini yagona “oltoy oilasi”ga birlashtirish g‘oyasi keng tarqalgan bo‘lsa-da, bugungi kunda ko‘plab tadqiqotchilar ular orasidagi o‘xshashliklarni genetik qarindoshlik emas, balki uzoq muddatli aloqalar natijasi deb hisoblaydi [7]. Bu genealogik tasnifning ham doimiy ilmiy munozara va aniqlashtirish obyekti ekanini ko‘rsatadi.

Morfologik tasnif tillarni qarindoshligidan qat’i nazar, so‘z tuzilishi va grammatik ma’nolarni ifodalash usuliga ko‘ra guruhlaydi [3; 4]. Morfologik tiplar 2-jadvalda tavsiflangan.

2-jadval. Tillarning morfologik tiplari

Tip	Asosiy belgilari	Til namunalari
Ajratuvchi (o‘zakli, amorf)	So‘zlar deyarli o‘zgarmaydi; grammatik ma’nolar so‘z tartibi va yordamchi so‘zlar orqali ifodalanadi	Xitoy, vyetnam
Agglyutinativ	O‘zakka har biri bitta grammatik ma’noni ifodalovchi qo‘shimchalar ketma-ket va aniq chegara bilan qo‘shiladi	O‘zbek, turk, qozoq, fin, venger, yapon
Flektiv (fuziv)	Bitta qo‘shimcha bir nechta grammatik ma’noni birdaniga ifodalaydi; o‘zak ichida tovush o‘zgarishlari bo‘ladi	Rus, lotin, nemis, arab
Polisintetik (inkorporatsiyalovchi)	Bir nechta o‘zak va qo‘shimchalar birikib, gap ma’nosiga teng bitta murakkab so‘z hosil qiladi	Chukot, eskimos tillari

O‘zbek tili agglyutinativ tilning yaqqol namunasidir. Masalan, *kitob-lar-imiz-da* so‘zida har bir qo‘shimcha bitta ma’noni ifodalaydi: *-lar* – ko‘plik, *-imiz* – birinchi shaxs ko‘plik egalik, *-da* – o‘rin-payt kelishigi. Rus tilidagi *книгами* so‘zida esa *-ами* qo‘shimchasi ko‘plik va vosita kelishigi ma’nolarini birdaniga ifodalaydi, bu flektiv tilga xos xususiyatdir. Ingliz tili tarixan flektiv tillar guruhiga kirgan bo‘lsa-da, rivojlanish jarayonida ko‘plab qo‘shimchalarini yo‘qotib, analitik tuzilishga yaqinlashgan. Shu sababli E.Sepir ta’kidlaganidek, ko‘pchilik tillar “sof” bir tipga emas, balki bir necha tipning belgilariga ega bo‘ladi [4].

Sintaktik tasnif tillarni asosiy gap bo‘laklari – ega (S), kesim (V) va to‘ldiruvchining (O) odatiy tartibiga ko‘ra guruhlaydi. J.Grinberg bu belgi boshqa grammatik xususiyatlar bilan muntazam bog‘liqligini aniqlagan: masalan, SOV tartibli tillarda odatda ko‘makchilar ot so‘zdan keyin keladi [5]. WALS ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo tillarida eng ko‘p tarqalgan tartib SOV, ikkinchi o‘rinda SVO hisoblanadi [10]. O‘zbek tili SOV tartibli til bo‘lib (*Men kitob o‘qidim*), unda Grinberg universaliyasiga mos ravishda ko‘makchilar otdan keyin keladi (*uy uchun*). Ingliz tili esa SVO tartibli bo‘lib, predloglardan foydalanadi (*for the house*).

Areal tasnif tillarni qarindoshligidan qat’i nazar, uzoq muddatli aloqalar natijasida yuzaga kelgan umumiy belgilariga ko‘ra guruhlaydi. Bunday guruhlar “til ittifoqi” deb ataladi. Markaziy Osiyoda o‘zbek va tojik tillari asrlar davomidagi yaqin aloqa natijasida leksika, fonetika va sintaksisda bir-biriga ta’sir ko‘rsatgan. **Sotsiolingvistik tasnif** esa

tillarni so‘zlovchilar soni, rasmiy maqomi, qo‘llanish sohalari va hayotiylik darajasiga ko‘ra guruhlaydi. YUNESKO tasnifiga ko‘ra tillar xavfsiz, zaif, aniq xavf ostidagi, jiddiy xavf ostidagi, o‘ta xavf ostidagi va yo‘qolgan tillarga ajratiladi [11].

Tahlil asosida til tasnifi turlarining zamonaviy tilshunoslikdagi amaliy ahamiyati umumlashtirildi (3-jadval).

3-jadval. Til tasnifi turlarining zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati

Tasnif turi	Zamonaviy qo‘llanish sohalari
Genealogik	Tillar va xalqlar tarixini tiklash; etimologik lug‘atlar yaratish; qarindosh tillarni o‘rganishda bilimlarni ko‘chirish (masalan, turkiy tillar o‘rtasida)
Morfologik va sintaktik	Chet tillarini o‘qitishda ona tili ta’sirini (interferensiya) oldindan aniqlash; tarjimada grammatik transformatsiyalarni asoslash; kompyuter lingvistikasida morfologik tahlil dasturlarini yaratish
Areal	Til aloqalari va o‘zlashmalarni o‘rganish; ko‘p tilli jamiyatlarda til siyosatini ishlab chiqish
Sotsiolingvistik	Yo‘qolib borayotgan tillarni hujjatlashtirish va saqlash; til siyosati va ta’limda tillar maqomini belgilash; sun’iy intellekt tizimlarida “kam resursli” tillarni qo‘llab-quvvatlash

Muhokama. Natijalar til tasnifi bugungi kunda faqat nazariy tilshunoslikning emas, balki amaliy sohalarning ham muhim vositasi ekanini ko‘rsatadi. Chet tillarini o‘qitishda tipologik bilim alohida ahamiyatga ega: agglyutinativ va SOV tartibli o‘zbek tili egasi uchun analitik va SVO tartibli ingliz tilidagi artikllar, predloglar va qat’iy so‘z tartibi alohida qiyinchilik tug‘diradi. Rus tilini o‘rganishda esa flektiv tuzilish, ya’ni bitta qo‘shimchada bir nechta ma’noning birlashuvi asosiy qiyinchilik manbai bo‘ladi. Bu qiyinchiliklarni oldindan bilish o‘qituvchiga mashg‘ulotlarni maqsadli loyihalash imkonini beradi.

Til tasnifining yana bir muhim ahamiyati kompyuter lingvistikasi va sun’iy intellekt bilan bog‘liq. P.Joshi va hammualliflarning tadqiqoti zamonaviy til texnologiyalari dunyo tillarining juda kichik qismini to‘liq qamrab olishini, aksariyat tillar esa “kam resursli” bo‘lib qolayotganini ko‘rsatgan [12]. Agglyutinativ tillar uchun, jumladan, o‘zbek tili uchun bitta o‘zakdan juda ko‘p so‘z shakllari hosil bo‘lishi mashina tarjimasi va nutqni tanish tizimlarida maxsus morfologik tahlil usullarini talab etadi. Tipologik jihatdan yaqin tillar (masalan, turkiy tillar) uchun yaratilgan resurslardan foydalanish esa bu muammoni yengillashtirishi mumkin.

Sotsiolingvistik tasnif va YUNESKO atlasi [11] dunyo tillarining sezilarli qismi yo‘qolish xavfi ostida ekanini ko‘rsatadi. Har bir tilning yo‘qolishi insoniyat uchun noyob dunyoqarash, madaniy va tarixiy bilimning yo‘qolishi demakdir. Shu sababli tillarni tasniflash va hujjatlashtirish zamonaviy tilshunoslikning ijtimoiy mas’uliyati bilan ham bog‘liq. Shuni ham ta’kidlash lozimki, har qanday tasnif tillarning murakkab tabiatini ma’lum darajada soddalashtiradi; shuning uchun tasniflarni qat’iy chegaralar emas, balki tadqiqot vositasi sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq.

Xulosa. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi. Birinchidan, dunyo tillari genealogik, morfologik, sintaktik, areal va sotsiolingvistik tasniflar asosida o‘rganiladi va ularning har biri tillarni turli belgilarga ko‘ra guruhlab, turli ilmiy vazifalarni hal etadi. Ikkinchidan, o‘zbek tili genealogik jihatdan turkiy tillar oilasining qarluq guruhiga, morfologik jihatdan agglyutinativ tillarga, sintaktik jihatdan SOV tartibli tillarga mansub. Uchinchidan, til tasnifi bugungi kunda chet tillarini o‘qitish, tarjima, kompyuter lingvistikasi, sun’iy intellekt va yo‘qolib borayotgan tillarni saqlash kabi sohalarda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Olingan natijalar asosida quyidagilar tavsiya etiladi: filologiya yo‘nalishi talabalari uchun tipologiya asoslarini chet tillarini o‘qitish metodikasi bilan bog‘lab o‘qitish; o‘zbek tilini boshqa tillar bilan qiyosiy-tipologik tahlil qilishga oid tadqiqotlarni kengaytirish; o‘zbek tili uchun kompyuter lingvistikasi resurslarini yaratishda uning agglyutinativ tabiatini hisobga olish; talabalarni WALS va Ethnologue kabi xalqaro ma’lumotlar bazalari bilan ishlashga o‘rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2019.

2. Schlegel F. Über die Sprache und Weisheit der Indier. – Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1808.

3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва: Прогресс, 1984.

4. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1921.

5. Greenberg J.H. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements // Greenberg J.H. (ed.). Universals of Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1963. – P. 73–113.

6. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. 2nd ed. – Chicago: University of Chicago Press, 1989.

7. Campbell L. Historical Linguistics: An Introduction. 3rd ed. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.

8. Баскаков Н.А. Тюркские языки. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960.

9. Eberhard D.M., Simons G.F., Fennig C.D. (eds.). Ethnologue: Languages of the World. 27th ed. – Dallas: SIL International, 2024.

10. Dryer M.S., Haspelmath M. (eds.). The World Atlas of Language Structures Online. – Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013.

11. Moseley C. (ed.). Atlas of the World’s Languages in Danger. 3rd ed. – Paris: UNESCO Publishing, 2010.

12. Joshi P., Santy S., Budhiraja A., Bali K., Choudhury M. The state and fate of linguistic diversity and inclusion in the NLP world // Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. – 2020. – P. 6282–6293.

13. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985.

